

«Qaraqalpaq ádebiyatı bayterekleri»

Qolıńızdaǵı qollanba «Ózbekstan Qaharmanı», Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan Respublikası xalıq shayı, ózbek hám qaraqalpaq xalqınıń súyikli perzenti, XX ásirdegi qaraqalpaq xalqınıń poeziyası juldızı Ibrayım Yusupovtıń 95 jılıǵına arnalıp dúzilgen.

Qollanbada siz shayırdıń ómiri hám ádebiy xızmeti, zamanlaslarınıń eske túsiriwleri, ol haqqındaǵı zamanlaslarınıń dóretiwshilik pikirleri menen tanısasız. Mektep kitapxanalarında shayırdıń yubileyi boyınsha kórgizbeler, massalıq ilajlar ótkeriw kerekligi boyınsha usınıslar berilgen. Bulardan basqa siz mektep kitapxanashıları menen oqıwshılarınıń I.Yusupov shıǵarmalarına qızıǵıwshılıǵın úyreniw ushın "Bilim ring", "Zakovat" test sorawları boyınsha oynılar ótkerip barsańız maqsetke muwapıq boladı.

*Jashqtan úyrenip qosıq sırların,
Táriplep jurttıńnıń oyı-qırların,
Ómir boyı el ármanın jırladıń,
Xalqıńa qálbindi bergen shayırsañ.*

XX ásirdegi qaraqalpaq ádebiyatınıń iri tulǵalarınıń biri, poeziya juldızı atanǵan, Orta aziyada tuwısqan xalıqlarǵa óziniń janǵa jaǵımlı, júrekke qonımlı qosıqları menen dáwir jırshısı atalǵan shayır Ibrayım Yusupovtıń 95 jıllıǵı belgilenedi.

I.Yusupov qaraqalpaq xalqına, ulıwma túrkiy tilles xalıqlarǵa «Segiz qırlı bir sırlı» shayır bolıp tanıldı desek qátelespeymiz. Sebebi ol poeziya menen bir qatarda dramaturgiyada, awdarmada, opera janrlarında da qálem terbetken ullı tulǵa. I.Yusupovtıń sózi N.Muhammeddinov naması menen Respublikamızdıń Gimni Joqarǵı Keńestiń sessiyasında Húkimetlik komissiya tárepinen rásmiy túrde qabıllandı. Haqıyqatında da qosıq sózleri júdá mazmunlı jazılıp, Watan haqqında júrek tebrendirerlik, maqtanışqa tolı teńewler arqalı tásirli ayılǵan. Qaraqalpaq saxnasında birinshi bolıp opera janrına tiykar salǵan hám N.Muhammeddinov penen «Ayjamal» operasınıń librettasın jazǵan shayır sıpatında da jurttshılıǵımız jaqsı tanıydı.

I.Yusupovtıń abırayı, ataǵı dúnya xalıqlarına belgili hám onıń qosıqların súyip oqıytuǵın sonday-aq onıń menen zamanlas bolǵan, atları, dawrıǵı dúnyaǵa tanılǵan daǵıstanlı shayır Rasul Gamzatov, qırǵız xalqınıń jazıwshısı Chingiz Aytmatov onıń dóretiwshiligine joqarı baha berdi hám húrmet penen qaradı. Belgili ádebiyatshı kórkem awdarma salasında da tabıslı miynet etti. Ol Áliysher Nawayı, Shekspir, Gyote, Bayron, Pushkin, Maqtımqulı, Shevchenko, Samed Vurgun, Ğafur Ğulam usaǵan shayırlardıń shıǵarmaların qaraqalpaq tiline joqarı sheberlik penen awdarıp, ózine tán dóretiwshilik mektep jarattı. Poeziyanı ekinshi úyi sanaǵan shayır.

Ibrayım Yusupov ózi jasap atırǵan dáwirler aldında eń áhmiyetli, eń ádiwli azamatlıq xızmeti onıń jazǵan qosıqları, óz elin, xalqın jawınger poeziyanıń ushqır qanatıda jer júzlik biyik arenaǵa shıǵarıw bolıp esaplanadı.

Onıń shıǵarmaların oqıw arqalı jáhan xalıqları qaraqalpaq xalqınıń quramalı, bay mazmunlı tariyxı, milliy ózinshilligi, ayrıqshi minez qulqı hám salt-sanası, mádeniyatı hám turmıs saltı menen jaqınnan tanıstı.

I Yusupov 1946-jıldan beri, derlik 63 jıl burın jazılǵan «Watanım» dep atalıp respublikamızdıń «Qızıl Qaraqalpaqstan» gazetasında járiyalanǵan qosıǵınan berli qosıqqa sadıqlıq kórsetip hár qıylı tillerde basılǵan otızdan aslam lirikalıq toplamların járiyaladı. Bul shıǵarmasınan basqa «Joldas muǵallım», «Akaciya güllegen jerde», «Aktrisanıń ıǵbalı», «Gilemshi hayal haqqında haqıyqatlıq», «Eski fontan ertegi», «Dala ármanları», «Tumaris», «Qaraqalpaq haqqında»,

«Búlbúl uyası», «Watan topırağı» sıyaqlı kólemli poemalar menen bir qatarda kúshli pessalar, shıraylı librettalar, gúrrińler menen ocherkler, ilimiy, ádebiy, kritikalıq hám publicistikalıq maqalalar jazdı. Dúnya ádebiyatınıń eń jaqsı úlgielerin qaraqalpaqshaladı. I Yusupov «Jigirma bir millettiń qırıq segiz shayıрынıń» qosıqlarınan qaraqalpaq tiline awdardı. Ol sonsha jıllar dawamında basqağa alań bolmay qosıq penen jasap tirteklesip kiyatır» Ádebiyatshılar haqıyqat shayır haqqında bılay deydi: «Shayır kóp mashaqatlar shegip júrip ózine jol salıp aladı, ómirinshe sol ózi salǵan joldan nesiybesin shópleydi.» Mine sol jolda óz xalqınıń jan súwretin qosıq penen gózzal etip súwretlep, onıń ıǵbal juldızın aspan kóleminde basqalardan jaqtıraq etip qoyıwǵa atlanıp, bunda qural sıpatında paydalanıwǵa iytermeleydi hám:

«Tuwǵan jerim»degen sózdiń

Máni berip payqasına,

Qoyar edim juldız etip,

Aspandaǵı ay qasına» dep jırlaydı.

Ómirde insan ushın eń qıyın nárselerdiń biri «ózin ózi biliwi», «óziniń halın biliwi» bul artıq pazylet. Geyde halın bilmegen, bilse de bilgisi kelmegenlerdiń «shańı atlarǵa uradı». Al Ibrayım aǵanıń ózin biliwi, ózine ózi iseniwi joqarı turatuǵın edi.

Qaraqalpaq ádebiyatında I. Yusupovtı Berdaq, Ájiniyaz, Abbas Dabılov, S. Nurımbetovlarday iri tulǵa hám olardıń izin dawamlap xalıqtıń júrek tórinen orın alıp shıǵarmalar dóretken kórkem sóz sheberi, poeziya jırshısı desek asıra aytqan bolmaymız. Sebebi, oǵan jaratılısta tábiyattıń ózi tuwma talant penen dúnyaǵa keltirgen.

Shayır Ibrayım Yusupov 1929-jılı 5-mayda Shımbay rayonınıń házirgi Qasım Áwezov atındaǵı diyqan fermer xojalıǵında tuwılǵan. 1949-jılı Nókis Mámleketlik Pedagogikalıq institutınıń qaraqalpaq tili hám ádebiyatı fakultetin tamamlalaǵannan keyin usı institutta oqıtıwshı bolıp jumıs islep qaladı. 1961-1988-jıllar aralıǵında «Ámiwdárya» jurnalınıń bas redaktori bolıp isleydi. I. Yusupov óziniń ómir jolın ilimiy xızmetker dárejesinen baslap «Qaraqalpaqstan Jazıwshılar awqamı»nıń baslıǵı, «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasınıń redaktori hám Ózbekstan Ilimler Akademiyasınıń Qaraqalpaqstan filialınıń N. Dáwqaraev atındaǵı tariyx, til hám ádebiyat institutında, sońǵı jılları «Ruwxıy mádeniyat hám aǵartıw» jámiyetlik orayınıń baslıǵı lawazımlarında jemisli miynet etti.

Qaraqalpaq ádebiyatına urıstan soń kirip kelgen shayır óziniń «Joldas muǵallım» poeması arqalı adamlar júregine qozǵaw saldı. I. Yusupov lirikaniń sheberi sıpatında tanılıp qalmastan, poema dóretiwshilerdiń qatarında da belgili boldı. 1949-jılı jazılǵan «Joldas muǵallım» poeması kóp adamlardıń «Balalıq ómiriniń baǵmanı bolǵan» muǵallımge degen sheksiz súyiwshiligin bildiriw menen ashıldı.

O, ádiwli muǵallimim ustazım,
Balalıq ómirimniń boldıń baǵmanı,
Jetelep kirgizip mektep baǵına,
Jegizdiń turmıstıń shiyrin miywasın.

Bunnan soń «Baxıt lirikası» atlı tuńǵısh qosıqlar toplamı, «Kewil kewilden suw isher», «Hár kimniń óz zamanı bar», «Alasatlı dúnya bul», «Yosh», «Duzlı samallar», «Dáwir samalları» hám taǵı da basqa shıǵarmaları menen házirgi dáwir qaraqalpaq ádebiyatınıń rawajlanıwına yaǵnıy ádebiyatımızdı dúnyaǵa tanıtıwda salmaqlı úles qosqan ataqlı shayırlarımızdıń biri. I.Yusupov dramaturg sıpatında da belgili, ol «Qırıq qız» pessasin jazdı. Pessa tamashagóylerdiń dıqqatına ılayıq bolıp shıǵıp, qaraqalpaq xalıq dástanınıń dúnyalıq dańqın taǵı da keńirek jaydı. I.Yusupov publicist shayır. Ol zaman menen teń qádem taslap, dáwir temasına baylanıslı shıǵarmalar dóretken shayır. Bunı tómendegi qosıq qatarlarınan kóriwimizge boladı.

Jaqsı úmit penen jasaydı adam,
Erteń tolıp aǵar suwlar dáryadan.
Bir kún aq nan jermiz, bir kún qara nan,
Jaqsılıq binyatın kóre bergey kóz.
Miynekesh xalıq tilegidur soragan:
Tınıshlıq, tatıwlıq degen eki sóz.

Bul qatarlarda biziń kóz aldımızǵa kúndelikli turmısta bolıp atırǵan shınhqtı sáwlelendirgen.

Poeziyada milliylik–shayır sheberligi.

Ibrayım Yusupovtıń ómirdiń oy-qırlarm jetik ańlawı, jaman-jaqsı sırların tereń sezetuǵınlıǵı, turmıstıń barlıq táreplerine óziniń shayırlıq múnásibetin bildiriwinde onıń xalqımızdıń milliyliginen shıǵıwı, onı elimizdiń milliy ádebiyatınıń dóretiwshisi hám jırshısı retinde kórsetedi.

Ibrayım Yusupovtıń shıǵarmalarındaǵı milliylik milliy tábiyattı, óz eliniń jerin, suwı, sahra shólin, tábiyatın, haywanatlar dúnyasın quslar todasın suwret-dewde anıq kórinedi. Onda mıń salmaǵa suw jiberip, harlap aǵıp atırǵan Kegeyli, keń jazıqlardaǵı appaq paxtalar, atızlarda jasıl gilemdey jawıp turǵan salılar sonday-aq:

«Qaqshıyıp qıyınlıqqa tós keriwli,
Bilmeydi qula dúzde seskeniwdi,

Salmağı mısalı pil súyegindey,

Súyemen shól perzenti seksewildi.» -dep súwretleydi.

Onıń«Nazarxan eline» , «Bes tóbeniń tawlarında» atlı qosıqlarında sáwlelengen, birin-biri qaytalamaytuǵın ájayıp hám ayrıqsha kórinisler, «Ámiwge», «Tuwǵan jer» qosıqlarında elimizdiń tábiyatınıń gózzallığı , gesirtkeniń túnde firuzday jarqırıp turǵan kózleri, bir túp urıq astında shoqtay janıp, ayqulaqtay qubılıp jatırǵan qırǵawıl hám:

«Belgisindey namıs -ardıń,

Ornı bar qanlı qamaldıń,

Batır babam Ernazardıń,

Qanı tamǵan Qazaq-dárya»(Qazaq dárya)

Milliylik watandı súyiwshilik, miynet súygishlik yamasa pidayılıq sıyaqlı paziyletler ǵana emes, ol eń dáslep ruwxiyat penen xalıqtıń mentaliteti menen baylanıslı. I Yusupov poeziyasındaǵı milliylik xalıqtıń ruwxıyatına, mentalitetine baylanıslı insanıylıq qásiyet penen ózgeshe.

Qaraqalpaqlar haqqında ol taǵı óziniń «Meniń úyim» degen qosıǵında bılay jazadı

«Miynet dese jeńin túrgen palwanday,

Arbaǵa taw tiye deseń tiyegen,

Doslıq dese juldız tawıp alǵanday,

Xalqımnıń aq kókiregin súyemen.

Jek kórse ol «jek kóremen seni dep,

Saǵan barıp aytpaǵansha qoymaydı,

Bir pul tapsa «bay dep sanań meni»dep

Esip jumsap qurtpaǵansha tınbaydı.

Ol «Meniń úyim» degen qosıǵında «Adamıń adam ushm miyman»ekenligin, isiniń kóp bolıwına qaramastan xalqımız miyman kútiwdi óziniń úlken bir bayramı sıyaqlı túsinetuǵınlıǵın súwretley kele:

«Biziń xalıqtıń kewlin qaysı bir gezde,

Hesh qanday húkimdar,
Hesh bir patsha-xan,
«Miymandoslıq»degen dawalı sózdey,
Billahiy, hesh jawlap almağan»

-dep «Miyman atańnan ullı» degen xalıq milliyliğin názerde tutadı. Ibrayım Yusupovtıń qosıqlarında milliyliktiń kóriniwi ,onıń tereń mazmunlı joqarı ideyalı qosıqları ásirler boyı xalıqtıń qanına sıńıp, júreklerdi eljiretetuǵın namalar menen tikkeley tuwra keliwi, úylesiwi, únlesiwi. Ibrayım aǵanıń poeziyasınıń sıńǵırlaǵan sestı nainaǵa ulasqanlıqtan onıń sózine jazılǵan namalardıń atqarılıwsız hesh bir bayramlar, toy-tamashalar, geshtekler ótpeytuǵınlıǵı, onnan hámme lázzet alıp qanaatlanıp, maqtanış etiwi ózligi retinde onı eritip, qızdırıp, hallaslatıp jiberiwi, «yasha» dep qol shappatlaytuǵınına májbúrlewi bul da milliylikti kórsetedi.

Shayır shıǵarmalarında doslıq, tuwısqanlıq teması.

Ibrayım Yusupovtıń shıǵarmalarında doslıqtıń qúdiretli kúsh ekenligi hár sapar sezilip turadı. Onıń poeziyasında doslıqtıń tiykarı-opadarlıq, biyǵárez júrek hámirinen payda bolǵan shin ıqlas, mehir-muhabbat ulıwmalıq sezimler. Ómir ótkinshi, onıń ishinde opalı dos penen jasaǵan shaǵlarıń eń baxıtlı, hesh nársege teń kelmeytuǵın demler ómirdiń eń jaqsı máwritleri. Ol óziniń «Tók tawındaǵı oylar»degen qosıǵında bul ómirde doslıqtıń abzallıǵın hám ondaǵı qatnaslardıń basqa shaǵlardan artıqmashlıǵın, waqtınıń sanawsızlıqların ájayıp teńewleri menen súwretleydi.

«Ómir»degen xoshadaǵlı ármanday,
Kórgen qızıq, súrgen dáwran jalǵanday,
Yalǵanshımń Tók tawına bir túnep,
Máńgilikke sapar shekken kárwanday,
Opalı dos penen ótken kúnleriń,
Sanawsız ol asqabaq jep turǵanday».

Adamnıń kewli názik, júregi áziyiz.Ol hámme waqıt quwanışların da, táshwishlerin de óziniń qasında bolatuǵın haq kewil pikirles, ǵamxor,dártles kisige zárúrlık sezedi. Ondaý dostı shayır óziniń «Bir dostıń bolsın» degen qosıǵında dostıń ruwxıy tárepten qollap quwatlawshı, ómir jolında awır júǵıńdi jeńilletiwshi, ǵam-táshwish shekkende kewlińdi alatuǵın qádirdan ekenligin kórsetedi.